

SZULOVSKY JÁNOS

„IPAROS ITT, IPAROS OTT...”

Mesterségek területi egyenlőtlenségei a 19. század végi
Magyarországon

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Seriem fundavit

PÁL FODOR

Redigit

ANTAL MOLNÁR

Gaudentes rure Camenae 10.

Subseriem redigit

KRISZTIÁN GERGELY HORVÁTH

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Budapestini, 2025

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

A vidék vonzásában 10.

SZULOVSKY JÁNOS

„Iparos itt, iparos ott...”

Mesterségek területi egyenlőtlenségei
a 19. század végi Magyarországon

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2025

A kötet az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport
támogatásával készült.

Lektorálta: Flórián Mária és Horváth Gergely Krisztián

© Szulovszky János, 2025

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2025

Címlapon: Dombóvár, Petőfi utca, Kormos szíjjártó mester műhelye. A felvétel 1908-ban készült. (Fortepan / Erky-Nagy Tibor / 18979). A hátsó borítón: Budapest, Új Vásár (ma II. János Pál pápa) tér. A felvétel 1895 után készült. (Fortepan / Budapest Főváros Levéltára.
Levéltári jelzet: HU.BFL.V.19.d.1.07.100).

ISBN 978-963-416-496-8

ISSN 2063-3742 (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések)

ISSN 2786-1449 (A vidék vonzásában)

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Kiadja a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató

A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Csák Lilla

Borító és tördelés: Podhorányi Zsolt

Nyomdai munka: Prime Rate Kft., Budapest

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

1. Bevezetés	11
Egy kutatás kibontakozása	11
A címtár mint történeti forrás	22
A magyarországi iparos- és kereskedőcímtárak	24
A dolgozat forrása	26
A számítógépes adatbázis	29
Forráskritika	30
A dolgozat célkitűzése és felépítése	35
2. Új gazdasági rend, átalakuló társadalom (1850–1914)	39
Agrártársadalom: mélyreható változások	43
A specializálódás térnyerése	45
Az állattenyésztés növekvő szerepe és a fajtaváltás	45
Ármentesítés, vízrendezés és hatásai	47
Növénytermesztés: átalakuló szerkezet, a szemtermelés maradó dominanciája	47
Változások a parasztság hagyományos életvilágában	49
A szolgáltató szektor térnyerése	52
Közlekedés, hírközlés	53
A közlekedésügy a kiegyezés után	56
A vasút és hírközlés kiépítése: új társadalmi rétegek megjelenése	60
Vasutasok	60
Postások	62
Belkereskedelem	64
A kereskedelem jogszabályi keretei	66
Az árucseré színterei	67
A hagyományos keretek: piac, hetivásár, vásár	68
Bolti kereskedelem	70
A tőzsde	73
A kereskedőtőke útjai	75
Hitel- és pénzügy	76
Változások az ipari munka világában	81
„Széttagozódás” az iparúzó társadalmában	81
Bér, jövedelem	82
Lakáskörülmények	85
Két magatartásmód – különböző fogyasztási szokások	87
Törvényi beavatkozások az ipari munka világába	88
Üzemméret, munkaerő-koncentráció	91

Etnikai összetétel, asszimiláció	93
Iparosok: számok, arányok, területi különbségek (1857–1910) ...	95
Az iparossűrűség (H) nagytáji különbségei	100
Az iparossűrűség (H) vármegyei különbségei	101
1846–1857: 311 ezerről 382 ezerre	101
1857–1869: 382 ezerről 607 ezerre	105
1869–1880: 607 ezerről 720 ezerre	108
1880–1890: 720 ezerről 726 ezerre	115
1890–1900: 726 ezerről 824 ezerre	120
1900–1910: 824 ezerről 850 ezerre	125
Összegzés	130
3. A városi életvilág mesterségei.	135
A településállomány szétválasztása	135
A városi alapszakmák 1892-ben	143
A funkcionális kisvárosok mesterségei	144
Részleges középvárosok	144
Teljes értékű középvárosok	145
Részleges megyeszékhelyszintű városok	146
Teljes értékű megyeszékhelyszintű városok	146
Részlegesen fejlett megyeszékhelyek	147
Teljes értékű fejlett megyeszékhelyek	148
Részleges regionális centrumok	148
Teljes értékű regionális centrumok	149
Iparúzők, szintek és nagytájak	150
4. A vidéki társadalom realizált igényvilága az építő-, az élelmezési és a ruházati iparok tükrében	161
Bevezető megjegyzések	161
Az okozati háló felfejtésének nehézségei	161
A foglalkozások csoportosítása	167
Módszertani megfontolások	168
Építőipar	173
Kőművesek	173
Ácsok	182
Cserépfedők	191
Szobafestők	197
Mázolók	203
Üvegesek	210
Kövezők	215
Kútmesterek	221
A vizsgált építőiparok és az építőmesterség kapcsolata	226
Az építőiparok eloszlása	232

Élelmezési ipar	235
Mészárosok	236
Hentesek	242
Pékek	247
Mézeskalácsosok	255
Cukrászok	261
Az élelmezési iparok elterjedtsége	267
Ruházati ipar	270
Lábbelikészítők	272
Cipészek	272
Csizmadiák	279
Felsőruha-készítő iparok	285
Férfiszabók	285
Női szabók	292
Szűrszabók és gubások	298
Szűcsök	304
Egyéb ruházati portékát készítő iparok	310
Divatárusnők	310
Kesztyűsök	315
Kalaposok	321
A „természetadta mez” mesterei	326
Borbélyok és fodrászok	326
A ruházati iparok elterjedtsége	332
A vizsgált minta – számok, összefüggések, kapcsolatok	337
5. Kitekintés	345
Azonosságok és különbségek: további ipari főcsoportok mintázatai	345
Vas- és fémipar	345
Gépek és közlekedési eszközök, műszerek készítése	345
Kő- és agyagipar	349
Fa- és csontipar	351
Bőr- és sörteipar	353
Fonó-szövő ipar	355
Papíripar	357
Vegyipar	359
Sokszorosítóipar	361
Vendéglátóipar	363
Elterjedtség és beágyazottság a 13 ipari főcsoport összegzett adatai alapján	365
Mintázatok, hasonlóságok és különbségek	371
6. Következtetések, tanulságok és a kutatás további lehetőségei	377
7. Mellékletek	381

1. Az iparosok ezer lakosra jutó aránya (H) Magyarország vármegyéiben 1857-ben	381
2. Az iparosok ezer lakosra jutó aránya (H) Magyarország vármegyéiben 1869-ben	383
3. Az iparosok ezer lakosra jutó aránya (H) Magyarország vármegyéiben 1880-ban	385
4. A kisiparosok ezer lakosra jutó aránya (H) Magyarország vármegyéiben 1890-ben	387
5. A kisiparosok ezer lakosra jutó aránya (H) Magyarország vármegyéiben 1900-ban	389
6. A kisiparosok ezer lakosra jutó aránya (H) Magyarország vármegyéiben 1910-ben	391
7. Az építőiparok és a jelen lévő anyanyelvi közösségek korrelációja (kistérségi szint).	393
8. Az építőiparok és a jelen lévő vallási közösségek korrelációja (kistérségi szint)	394
9. Az élelmiszeriparok és a jelen lévő anyanyelvi közösségek korrelációja (kistérségi szint).	395
10. Az élelmiszeriparok és a jelen lévő vallási közösségek korrelációja (kistérségi szint).	396
11. A ruházati iparok és a jelen lévő anyanyelvi közösségek korrelációja (kistérségi szint)	397
12. A ruházati iparok és a településeken jelen lévő vallási csoportok korrelációja (kistérségi szint)	398
13. Az építőiparok és a jelen lévő anyanyelvi közösségek korrelációja (települési szint, HO alapján)	399
14. Az építőiparok és a jelen lévő vallási közösségek korrelációja (települési szint, HO alapján)	400
15. Az élelmiszeriparok és a jelen lévő anyanyelvi közösségek korrelációja (települési szint, HO alapján)	401
16. Az élelmiszeriparok és a jelen lévő vallási közösségek korrelációja (települési szint, HO alapján)	402
17. A ruházati iparok és a jelen lévő anyanyelvi közösségek korrelációja (települési szint, HO alapján)	403
18. A ruházati iparok és a településeken jelen lévő vallási csoportok korrelációja (települési szint, HO)	404
19. A legközelebbi vasútállomás távolsága (m), az egy főre jutó települési vagyon 1883-ban, az egy főre jutó települési vagyon 1908-ban és a 17 foknál kevésbé meredek lejtők	

településenkénti gyakorisága értékének Spearman-féle korrelációja.....	405
20. Települések kiugróan magas iparossűrűségi értékkel.....	408
8. Táblázatok jegyzéke	429
9. Ábrák jegyzéke	431
10. Irodalom.....	443

